

REJSER I DANMARK. INDTIL FREDERIK IV'S DØD.

Af CARL S. PETERSEN.

MINDRE endnu end i vore Dage var i ældre Tid Danmark et Land, der ved sine Natur- eller Folkeejendommeligheder, sine videnskabelige og kunstneriske Skatte trak fremmede Rejsende i større Mængder til sig. De fleste kom hertil paa Gennemrejse til mere interessante Egne i Norge og Sverige, eller de gæstede Landet i diplomatisk Ærinde eller Forretningsanliggender; færre opholdt sig saa længe, at de kunde faa et fyldigere Indtryk af Forholdene og i deres Rejseoptegnelser give en udførligere Fremstilling; endnu færre var de, der besøgte os rent turistmæssigt for vor egen Skyld. Trods den Magerhed, der saaledes raader i de fleste Rejseskildringer, kan dog mangt et Træk, som ikke lettelig vil findes andet Steds, hentes frem af dem, blot man ved Benyttelsen er klar over, at Beretterens subjektive Syn og Opfattelse gør sig maaske endnu stærkere gældende her end ved andet historisk Kildemateriale — enhver, der selv har rejst, vil have lagt Mærke til, af hvilke ydre Tilfældigheder (daarligt Vejr, ubehageligt Toldeftersyn, slet Natteleje o. l. — eller det modsatte) ens Dom over Land og Folk mangan en Gang kan paavirkes. Der er ingen Grund til at tro, at Menneskene i ældre Tid i denne som i anden Henseende har været stort anderledes end de er nu.

Den her givne, kortfattede Oversigt, som ganske ser bort fra »Baedekere«, egentlige Topografier og Gesandtskabsberet-

ninger, der ikke er i Rejseform, gør ikke i mindste Maade Krav paa at være blot nogenlunde udtømmende. Meget er utvivlsomt undgaaet Meddelerens Opmærksomhed, meget henligger endnu udgivet i inden- og udenlandske Biblioteker og Arkiver, andet skjuler sig i Tidsskrifter, af hvilke kun et Mindretal er tilgængelige her i Landet, atter andet kan man vel af Bibliografier se er udkommet i Trykken, men Bøgerne findes ikke hos os. Hvad der anføres i det følgende, er kun det, Meddeleren selv har set; Litteraturhenvisningerne indskrænkes til det nødvendigeste — ved Adelung betegnes Fr. v. Adelung: *Kritisch-literarische Uebersicht der Reisenden in Rusland* (I—II, 1846), ved Beckmann Joh. Beckmann: *Litteratur der älteren Reisebeschreibungen* (I—II, 1808—09), ved Hantzsch V. Hantzsch: *Deutsche Reisende des 16. Jahrhunderts* (1895). —

Den Rejsende, som efter vor Kundskab tidligst har gæstet Norden, er Grækeren *Pytheas* fra Marseille i det 4de Aarh. f. Kr. [G. Hergt, *Die Nordlandsfahrt des Pytheas*, 1893]. Om han har været i Danmark, vides imidlertid ikke, da hans Rejseberetning som Helhed ikke er bevaret; de Uddrag, som findes hos Oldtidens Geografer, angaar Norge — vistnok Egnen ved Molde («Thule»). Ej heller kender man til, hvad Deltagerne i *den romerske Flaade-expedition* paa Kejser Augustus's Tid har set og oplevet under Turen nord om Skagen ned til de danske Øer; nogle Navne og Længde- og Breddebestemmelser hos Oldtidsforfatterne skriver sig maaske herfra [Joh. Steenstrup i *Danmarks Riges Historie* I 67—68]. Først henved 800 Aar e. Kr. findes Udtalelser om vort Land og vort Folk, som er grundede paa Selvsyn, og disse er endda meget sparsomme. Lidet af Rejseantegnelser vanlige Indhold findes saaledes i Beretningen om Araberen *Al-Ghazals* Sendelse til Normannernes Konge i Aaret 845 [A. Fabricius i *Museum* 1891, II 65—78; J. Østrup i *Gads Danske Magasin* 1907—08, S. 369—74]. Meget er heller ikke for Danmark at hente i Angelsaxeren *Wulfstans* Skildring fra samme Aarhundrede af en Rejse fra Hedeby (Slesvig) til Weichselmundingen [Rasks Saml. *Afhandlinger* I 322—29] eller i den arabisk talende Jøde *Ibrahim ibn Jakûb's* Fortælling fra det følgende Aarhundrede om hans Ophold blandt Slaverne

ved Oderfloden [Jahrbücher d. Vereins f. mecklenburg. Geschichte, 1880, s. 3—20]. For os indholdsrigere, selv om de kun angaar en enkelt By: Slesvig, er — ligeledes fra det 10. Aarh. — Araberen *Ibrahim ibn Ahmad at-Tartûshî's* Meddelelser [G. Jacob, Ein arabischer Berichterstatter aus dem 10. oder 11. Jhrh., 1890; Hans Olrik i Museum 1892, I 262—69]. Han fortæller om Ægteskabs Indstiftelse, om Gudsdyrkelse og bemærker, at han »aldrig har hørt styggere Sang end hos Indbyggerne i Slesvig; den bestaar nemlig i en Brummen, der kommer fra deres Struber ligesom Hundenes Gøen, kun endnu mere dyrisk.«

Fra det 11. Aarh. stammer Hamburger-Kanniken *Adam af Bremens* berømte Skildring af Nordens geografiske Forhold [Oversættelse paa Dansk af P. V. Christensen 1862; A. A. Bjørnbo i Aarbøger f. nord. Oldkynd. og Hist. 1909, S. 120—244]. For saa vidt som han fra sit Besøg hos Kong Svend Estridssøn personlig kender Land og Folk, kan hans Værk maaske i alt Fald til Dels henregnes til Rejseerindringernes Gruppe. Selvsyn ligger vel ogsaa til Grund for den Karakteristik af de Danske paa Valdemar Sejrs Tid, som Lübecker-Abbeden *Arnold* giver i sin Krønike [Oversættelse paa Dansk af P. Kierkegård 1885; A. D. Jørgensen, Valdemar Sejr, 1879, s. 37—39], men iøvrigt har denne Bog intet med Rejsebeskrivelser at gøre. Det samme gælder Beretningerne om Abbed *Helsinus's* Rejse 1067 [Script. rer. Dan. III 252—54] og Biskop *Otto af Bambergs* fra 1128 [Script. rer. Dan. IV 216—24]. Rejsebeskrivelser i moderne Forstand foreligger egentlig først fra Middelalderens Slutning. Paa Valdemar Atterdags Tid passerede den franske Adelsmand *Philippe de Mézières* Sundet og giver en saare livlig Skildring af det store Sildefiskeri [Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Fasc. 110; Kr. Erslev i Danmarks Riges Historie II 323—24]. I Begyndelsen af det 15. Aarh. herejste Byzantineren *Laskaris Kananos* Norden [Smärre byzantinska skrifter utg. af Vilh. Lundström, I, 1902], men hvad han har om Danmark, indskrænker sig til et Par Linjer. Ved Midten af Aarhundredet strandede en Gejstlig ved Navn *Olaus* paa Sørejse fra Orknøerne til Shetlandsøerne ved Jyllands Vestkyst og besang sine Fata i latinske Vers [R. Nyerup, Poema seculi XV, cui titulus Pauper Olaus, 1802]. Om

Vesterhavets Rædsler («waluish grosser wann zehen turn») taler ogsaa Tyskeren *Michel Beheim* ved samme Tid i sin rimede Beretning om den Rejse i Norden, som han tilskyndedes til ved at høre Kong Christiern I's Personlighed rosende omtale; til denne Konges Karakteristik giver han enkelte Bidrag, men ellers vedkommer hans Digt mere Norge end Danmark [Chr. Mølbech i *Histor. Tidsskrift* VI 321—28; Ove C. L. Vangensten i *Chria. Vidensk. Selsk. Skrifter* II, 1908, Nr. 2].

Fra det 16. Aarhundrede bliver Rejseskildringerne talrigere; de bliver tillige udførligere af Indhold. Men da de Rejsende omtrent alle følger en og samme Rute, bliver det noget nær de samme Egne og Lokalteter, der omtales. Kom man over Land til Danmark, hvad de fleste gjorde, gik Rejsen op gennem Hertugdømmerne; som Regel ved Aarøsund satte man over til Fyen (Assens), tog Vejen over Odense til Nyborg og efter at have passeret Store Bælt videre over Korsør, Slagelse, Sorø, Ringsted og Roskilde til København, hvorfra man tog til Hillerød og Helsingør for at fortsætte Rejsen i Sverige. Det Danmark, som ligger udenfor denne slagne Vej, stifter kun meget faa af de Rejsende Bekendtskab med; hvad der ligger paa Ruten fortæller de derimod alle mere eller mindre udførligt om. Mindre endnu af Landet fik de at se, der kom til Søs; enkelte landede i Vordingborg eller Rødby og tog landværts til København, Hovedparten kom direkte med Skib og stod Sundet ud paa videre Farter.

Som der saaledes turistmæssigt raader en ikke ringe ydre Ensartethed i Rejsebeskrivelserne, saaledes har de Rejsende nogenlunde været underkastet de samme Vilkaar under Turen. Det har ikke altid været saa let og behageligt den Gang at komme til Danmark som det nu er. Bekvemmost havde de det, der kom Landvejen, men en Overraskelse af lidet venlig Art forestod dem dog ofte ved Store Bælt. Mere end én er det gaaet som det gik Biskop *Peder Palladius*, da han ved St. Hansdags Tider i Aaret 1543 satte over Bæltet. »Vi vaar til Skibs — fortæller han [St. Peders Skib, 1554, Bl. A 2^v—A 3^r] — fra otte slet for Middag og til sex slet efter Middag, under Guds Vejrlig,

Regn, Lynild, Torden, Storm og Blæst, den ganske Dag igennem, der Gud maatte sig over forbarne, saa at Pumpen blev uklar og de tre Takler, som var til Vejrs, bruste over tvert og knuppe i Sønder, som man havde skudt tre Arbyster udaf, og Sejlet ud for Borde paa den anden Side og nogle af vore Karle med, som vi drog ind igen med Sejlet, og maatte vi saa fare for Vind og Vove, til vi komme i smult Vand imellem Korsør og Skelskør og maatte der kaste Anker ud og ligge og bøde Takkel og Tov igen, ikke længer fra Landet end som man kunde kaste med en Sten, og vi kunde ikke alligevel naa Landet, uden vi vilde have sæt Skibet der, ikke uden vor Livs større Farer, end som vi vaare da udi, hvorfaare vi maatte til Søs igen hen ud mod Sprove [Sprogø] og siden tidt og ofte lavere før end vi af Guds Naade kunde naa ind til Korsør om Aftenen i saa Maade, at der vaar ikke en tør Traad paa os«. Men selv dette var dog i Forhold af mere forbigaaende Ubehagelighed mod hvad de maatte døje, der kom med Skib fra en af de nordtyske Havnebyer. Meget opmuntrende med Hensyn til hvad forestod var det ikke, naar Skipperen og hans Folk, som den forløbne Leipziger-Student Michael Franck fortæller, kastede sig paa Knæ, saa snart de var klar af Land, og bad Gud om en lykkelig Rejse og opfordrede Passagererne til at gøre det samme. Til alle Søsygens Kvaler, hvoraf samme Franck giver en anskuelig Skildring, kom under Overfarten Rædslen for at møde et af de Uhyrer: flyvende Skildpadder, Søslanger og hornede Havdyr, hvormed Datidens Kort over Norden af driftige Boghandlere til Pryd og Opbyggelse var udstyret, og som den Rejsende, om han før Turen havde set paa Atlasset, havde sin Fantasi belemret med — Franck giver i sin Dagbog samvittighedsfuldt en Fortegnelse over slige Uvæsner. Men var man helskindet kommet til Vejs Ende, har vel selv Københavns tarveligste Gæstgivergaarde forekommet dobbelt indbydende og hyggelige.

Under Kong Christian III kom Tyskeren *Nicolaus Wimmann* paa en Kornskude til København [Navigationis maris arctoi descriptio, 1550: Hantzsch S. 100—01]. Ved Falsterbo overværede han

Sildefiskeriet og undrede sig over den enorme Sammenstimlen af Skøger i den lille Fiskerby; iøvrigt er, hvad han har at berette, lidet og vidner ikke om stor Iagttagelsesevne; paa Turen til Amsterdam har han dog lagt Mærke til, at Vandet i Nord-søen er saltholdigere end i Østersøen. Omfangsrig er heller ikke Englænderen *Andrew Boorde's* Fortælling fra omtrent samme Tid [C. F. Bricka i Danske Samlinger 2. R. II 135—43]; det, som han særligt interesserer sig for hos de Folkeslag, han paa sine Rejser gæster: deres Levevis, Sprog og Møntvæsen, udgør ogsaa for Danmarks Vedkommende Hovedparten af hans Beretning. Af stor historisk Værd er, hvad den Fuggerske Agent *Bernhardt Wusenbenz* paa Frederik II's Tid (1567) meddeler navnlig fra Daniel Rantzaus og de øvrige tyske Herrers Kreds i København [Knud Fabricius i Danske Magazin 6. R. II 1—27]; blandt de Aktstykker, der vedrører hans Sendefærd, forekommer ogsaa en egentlig Rejsebeskrivelse. Noget senere (1580) kommer Professore i Greifswald *Johannes Seccervitius* til Danmark; han skildrer sine Rejseoplevelser i latinske Vers og ledsager sin Bog med Digte til de forskellige danske Personligheder, hvormed han er kommet i Berøring, bl. a. Tyge Brahe [Daneidum sive Carminum de rebus Danicis libri IV, 1581]. Ganske overordentlig kortfattede er derimod *Hertug Friederich af Würtemberg's* Rejseantegnelser fra samme Aar [Summarische Verzeichnus eines Reysz, so der Herr Friedrich Hertzog zu Würtemberg in Dennemarck . . . und Hungern gethon, 1606].

Fra Frederik II's sidste Regeringsaar og Christian IV's Mindreaarighed foreligger en Række Rejsebeskrivelser, af hvilke flere belyser de daglige Livsvilkaar. Dette gælder vel i særlig Grad om Samuel Kiechels, Michael Francks og Fynes Morrisons Beretninger. *Samuel Kiechel* fra Ulm er en af de betydeligste tyske Rejsende i det 16. Aarhundrede [Die Reisen des Samuel Kiechels herausgeg. von K. D. Haszler. 1866, om Danmark særlig S. 52—59 og 83—86; Hantzsch S. 105—110]. Han har set sig vidt om i Verden: England, Danmark, Sverige, Rusland, Østrig, Italien, Tripolis, Palæstina, Ægypten; overalt viser han sig i Besiddelse af skarp Iagttagelsesevne og sundt Dømme. Han kom hertil i Vinteren

1585—86 paa Gennemrejse til Sverige. Mere overfladisk er hans Landsmand *Michael Franck* fra Leipzig [Bülow i *Baltische Studien* 1880, S. 57—100; fortsat af Troels-Lund i *Danske Magazin* 5. R. I 264—76], men ogsaa han er en livlig Iagttager og Fortæller. Han kom til Danmark i Aaret 1590. Englænderen *Fynes Morrison* kan kappes med Kiechel i Berejsthed; ti Aar igennem var han ude, besøgte de fleste af Europas Lande og den nærmere Orient og var 10—11 Aar om at udarbejde sin udførlige Beskrivelse af hvad han havde oplevet og lært [An Itinerary written by Fynes Morrison, 1617; ny Udgave 1907—08: for Danmarks Vedkommende Udtog paa Dansk ved W. R. Prior i *Fra Arkiv og Museum* V 45—58]. Han var i Danmark i Aaret 1591.

Hos Morrison kan man faa at vide, hvad et Maaltid Mad stod en Turist i, hvad man maatte give for Vognbefordring og hvad det kostede at leje en Baad. De to Tyskere er alt andet end glade for det danske Øl: »ein böse einheimisch Bier giebt und brauet die Stadt Coppenhagen« siger Franck; til Gengæld er han paa andre kulinariske Omraader mere tilfreds: man faar »eine kleine art der Krebsen, welche die Einwohner Krabben nennen, hat ein süßes Fleisch, sie tragen sie gesotten in die Bierhauser herab zum trunck, man kaufft gar viel umb einem Dänischen Schilling«. Men i Modsætning til Kiechel og Franck, der havde ingen eller liden litterær Dannelse, var Morrison Akademiker og havde ogsaa en Akademikers Interesser. Han besøgte Tyge Brahe paa Hven og besaa Roskilde Domkirke; han giver interesseret Beskrivelse af begge Dele.

Det er overhovedet ved Siden af Hovedstaden disse to Seværdigheder: Tyge Brahe og Roskilde Domkirke, der mest opfylder de Rejsende i sidste Tredjedel af Aarhundredet. Foruden af Morrison og Seccervitius gæstes Herren paa Hven ogsaa af Franskmanden *Josias Mercer*, der var Sekretær i det engelske Gesandtskab, der aflagde Kondolencebesøg 1588 i Anledning af Frederik II's Død [latinsk Originaltext ved C. Behrend i *Danske Magazin* 6. R. I 334—44, dansk Oversættelse ved samme i *Fra Arkiv og Museum* V 294—310], af Tyskeren *Johan David Wunderer* 1589 [Frankfurtisches Archiv f. ält. deutsche Litteratur II 171—79; Hantzsch

s. 110—14] og af *Augustin Friherre til Mörsberg og Beffort* 1592 [F. R. Friis, Optegnelser om Uraniborg. 1894. S. 12—14]. Mercer, som var en lærd Mand, besøger tillige Arild Huitfeldt, samtaler med Anders Sørensen Vedel og den kongelige Livlæge Peder Sørensen — »en højt dannet og kyndig Mand, som jeg fik stor Beundring for«, siger han om den sidste. Wunderer, der ogsaa var videnskabelig dannet, hørte juridiske Forelæsninger ved Universitetet; han har beset Københavns Slot, været ombord i Kongens Skib, aflagt Besøg i Roskilde og paa Kronborg. De to sidstnævnte Steder skildres 1596 af den kurfyrstelig Pfaltziske Kancelliregistrator *Michael Heberer von Bretten* [Ægyptiaca servitus, 1610, s. 643—58], Kronborg samme Aar ogsaa af *Heinrich af Reuss*, der kom herop i Anledning af Kongekroningen, som han nøje beskriver [Reiseerinnerungen Heinrichs Reuss Posthumus herausgeg. von B. Schmidt, 1890, s. 12—28]; han har desuden aflagt Besøg paa Frederiksborg Slot. Sundet med dets Mængder af Skibe gør et stærkt Indtryk paa de Fremmede. Betaget udbryder saaledes Lübeckeren *Herman von Zesterflet*, da han staar ovre i Skaane »ved den Bænk, som der er sat for at man kan sidde at hvile sig«: »Det kan jeg sige i al Sandhed, at jeg aldrig har set en i sin Art dejligere Situation end denne ved Sundet«. Han var i 1600 gaaet i Land i Rødby, kom op gennem Lolland, Falster og Sjælland til København og fortæller i det Hele ret udførligt om, hvad han ser [Hdskr. i Ny kgl. Saml. 4o, 386: Udtog paa Dansk i Suhms Nye Samlinger III 97—104]. Lidet indholdsrige er derimod den schlesiske Adelsmand *Hans von Schweinichen's* Rejseoptegnelser fra 1589 [Lieben, Lust und Leben des Schles. Ritters Hans von Schweinichen herausgeg. von Büsching, II 289—94], og Beretningen om *det Nederlandske Gesandtskab* i 1594, der har Forbindelse med Statholderen i Hertugdømmerne Henrik Rantzau, er overvejende optaget af Diplomaternes Forhandlinger [Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire. 4. ser., XI 437—520; C. F. Bricka i Histor. Tidsskrift 5. R. V 661—72].

En Skildring af Tilstanden i Danmark i Begyndelsen af det 17. Aarh. og Christian IV's Personlighed giver Italieneren Kardinal *Guido Bentivoglio* i et Brev 1613 [Relationi del Cardinale

Bentivoglio, 1636, S. 186—93], og i den følgende Tid danner Kongens karakterfulde Skikkelse og Livet ved Hoffet Midtpunktet i adskillige, ofte udførlige Beskrivelser, særlig fra Gesandtskaberne. Aabent Blik for Skyggesiderne viser Engländeren *Robert Sidney* 1632 [P. W. Becker i Danske Magazin 3. R. I 1—39], medens Franskmanden *Des Hayes de Courmesvin* 1629 er nok saa meget optaget af administrative Forhold [Les voyages de M. des Hayes Baron de Courmesvin en Dannemarc, 1654] og hans Landsmand *Charles Ogier* fortæller underholdende om de store Festligheder 1634 ved Formælingen mellem Prins Christian og Magdalene Sibylla [Ephemerides sive Iter Danicum, Svevicum, Polonicum, 1656, S. 1—123; Oversættelse paa Tysk i I. H. Schlegels Samlingen zur Dänischen Geschichte II og paa Dansk i Jul. Clausens og P. Fr. Rists Memoirer og Breve XX; Beckmann II 669—85]. Skildringen af den svenske Gesandt *Johan Skyttes* Rejse i 1615 [Johan Skyttes Itinerarium, 1619, S. 15—23; Adelong II 144—46] er derimod lidet fyldig, og Beretningerne om de *Nederlandske Gesandtskaber* 1615—16 [A. Goeteeris, Journael de Legatie ghedaen op den Vreden-Handel tusschen Sweden ende Moscovien, 1619, S. 2—6; Adelong II 258—71] og 1627—28 [Journael de Legatie ghedaen op den Vrede-Handel tusschen Polen ende Sweden, 1632, S. 2—4, 81—83] giver næsten intet om Danmark, udover at Texten i den første er ledsaget af et Billede af Kullen, i den anden af Kronborg — de passerede Sundet paa Vejen til deres Bestemmelsessted.

Det, som mest optager Beretterne, naar de fortæller om Livet ved det danske Hof under Christian IV, er det overvældende Forbrug af Drikkevarer. »Kongen (hedder det hos Sidney) fører et besynderligt Liv; ti skønt han med Omhu tager vare paa sine Forretninger, er han dog jævnlig drukken, som han nu var baade Lørdag og Søndag, hvilket gjorde mig bange for at blive beværtet, og saaledes var han ogsaa drukken om Mandagen, eftersom man siger, at det her er Skik og Brug at være fuld tre Dage i Rad. Han har et Kvindfolk hos sig, som følger med ham overalt; hun var i Tjeneste hos Fru Christine, hans første Maitresse, eller, som de fleste siger, hans Kone«. Og han udbryder med Henblik paa sit Hjemland: »Saadan er denne Konges Levnet: at drikke hver Dag, og ligge hver Nat hos et

Kvindfolk; Gud være takket, som har givet England saa dydig en Konge, og den samme Gud velsigne og bevare ham længe!« Falder end Ordene ikke saa hvast hos andre, om Tingen selv er de alle saa nogenlunde enige. Men alligevel er der en ikke helt ringe Respekt for »den svære og stærke Mand« (bigg and strong), som Englænderen kalder ham, og for hvad han kunde udrette af Arbejde. En Side af dette — Byggevirksomheden — falder naturligt de Rejsende i særlig Grad i Øjnene.

Var det i det 16. Aarh. Roskilde Domkirke og Kronborg, som navnlig tildrog sig Opmærksomheden, er det i første Halvdel af det 17de afgjort Frederiksborg Slot. Det besøgte af *Hertug Carl Philip til Södermanland*, som 1617—18 var i Danmark [S. Loenbom, Berättelse om Carl Philips Lefverne och utländska Resor, 1772, s. 42—52], af Hollænderen *Andries van Wouw* 1618 [Hdskr. i Kgl. Bibl. i Stockholm, bagi et Expl. af ovennævnte »Journal« fra 1619], af Franskmanden *Charles de l'Espine* c. 1620 [Œuvres, 1627, S. 173—75] og af *Christian Fyrste til Anhalt* 1623 [Tagebuch Christians des Jüngerer, Fürst zu Anhalt herausg. von G. Krause, 1858, S. 86—105]. Christian til Anhalts Rejseantegnelser hører til de værdifuldere fra denne Tid; foruden om Frederiksborg med dets Kirke fortæller han om Roskilde Domkirke, Tøjhuset og Frue Kirke i København og Kronborg i Helsingør. Af en noget anden Art er *Torquato Pecchia's* Beretning fra 1627 [Hdskr. i Allens Samlinger paa det Kgl. Bibliotek; Uddrag paa Tysk i Fr. v. Raumers Briefe aus Paris I 72—78; F. Schiern i Histor. Tidsskrift III 309 Noten]: den livlige Italiener meddeler adskillige Smaatræk af den danske Almues Levevis og Folketroen. Kortfattet er derimod Tyskeren *Johan Holtzwarth* fra Midten af 1630-erne [Hdskr. i Karlsrube: Cod. R 46, Bl. 71—73]. I Christian IV's sidste Leveaar gæstedes Danmark af to Fransk-mænd; den ene *Aubery du Maurier* [Memoires de Hambourg, . . . de Dannemarek, de Suede et de Pologne, 1737, S. 101—81] er mest optaget af at fortælle — sikkerlig efter trykte Kilder — om Corfitz Ulfeldt og Leonora Christine; den anden er *François de la Boullaye-le-Gouz*, som kom hertil paa Rejse fra Holland til Polen [Les voyages et observations du Sieur de la Boullaye-le-Gouz, 1657, S. 491—97; S. 280—81 om Danmarks Handel paa Indien]. Lidt senere kom Svenskeren

Peter Salan gennem Danmark paa sin Udenlandsrejse i Aarene 1648—52 [Hdskr. i Linköping: Geogr. 8].

Under Kong Frederik III rejste den franske Lærde *Pierre Daniel Huet* 1652 til Danmark [Huetii Poemata, Ed. IV, 1700, S. 51—60; Huetii Commentarius de rebus ad eum pertinentibus, 1718, S. 77—95; L. Daae i (Norsk) Histor. Tidsskrift II 323—35]. Paa Turen gennem Sjælland til København undrede han sig over at se Tyve og Ulve hænge Side om Side i Galgerne. Opholdet i København blev ikke af lang Varighed, da han fornærmede Frederik III ved i Kirken vedholdende at stirre paa ham gennem sit Seglas. Han drog over til Hven, undersøgte Ruinerne af Uraniborg og Stjerneborg og udspurgte Bønderne om Tyge Brahes Liv og Karakter; herfra tog han til Stockholm. En helt anden Slags Mand er Polakken *Jan Pasek*, som kom herind med de polske Hjelpe-tropper 1659 [Fr. Schiern i Histor. Tidsskrift III 293—312; Polakkerne i Danmark 1659. Efter Jan Pases Erindringer ved St. Rosznecki, 1896]. Han fortæller morsomt, ikke blot om Polakkernes Optræden og om Kampen mod Svenskerne, men ogsaa om de Danskes Karakter og Skikke; han har lært dem ganske godt at kende, lige fra Fiskeri og Jagt til Klædedragt, Madlavning og »den forfærdelige Masse Dyner«, hvori Folk til hans Forundring »sover nøgne, som deres Moder har skabt dem, og anser det ikke for nogen Skam, men klæder sig af og paa i hverandres Nærværelse og undser sig ikke engang for en fremmed, men tager alle deres Klæder af ved Lys.«

Pasek var i længere Tid i Danmark. Dette gælder endnu mere Spanieren Grev *Bernardino de Rebolledo*, der var Gesandt i København 1648—59; han har givet en kortfattet Rejseskildring og i sine Digte udførligt besunget Hørsholm Slot [E. Gigas, Rebolledo, 1883, S. 16—17, 213—22]. Kortvarige var de Besøg, som Franskmanden *Ludovic Henri Lomenie* 1654 aflagde paa Gennemrejse til Sverige [L. H. Lomenii Briennæ Comitiss Itinerarium, 1660, S. 15—18; Beckmann I 143—48] og Svenskeren *Erik Benzelius* 1663 paa Turen ud til Europa [Hdskr. i Linköping: Geogr. 9]; Franskmanden *Payen*, der 1663 udgav sine Rejseoplevelser [Les voyages de M. Payen, 1663, S. 76—79] har derimod næppe selv været i Danmark, men

har lavet sin Beretning ved Skrivebordet. Om Roskilde Domkirke og Frederiksborg Slot fortæller *en unavngiven Svensker* 1659 [Agnes Branting i Ord och Bild 1908, S. 109—19]; diplomatiske Forhandlinger, Taler og Hofforlystelser udgør Hovedindholdet af Englænderen *Charles Greve af Carlisle's* Gesandtskabsrejse i 1664 [A Relation of three Embassies performed by the Earle of Carlisle, 1669, S. 375—427; Adelung II 335—37; Beckmann II 199—225]; om Land og Folk forekommer kun lidet. Det samme gælder Nordmanden *L. Paus fra Vadsø's* Optegnelser fra Turen gennem Danmark ud til Europa [Hdskr. i Bergens Museum: Nr. 35] og Hieronymus Brückners Efterretninger om *Hertug Albrecht af Sachsen-Gotha's* Rejse hertil i Aaret 1670 [Fabris Neues geograph. Magazin II 524—27]; den største Mærkværdighed, han véd at fortælle om i København, er Tyge Brahes Globus coelestis.

Den udførligste Skildring af Danmark i Kong Christian V's Tid skyldes Englænderen *Robert Molesworth*, i tre Aar Gesandt ved det danske Hof [An Account of Denmark as it was in the Year 1692, 1694; Chr. H. Brasch, Om Robert Molesworths Skrift, 1879]. Bogen, hvis Domme og Tone fremkaldte Forestillinger i England fra den danske Regering og en Række Modskrifter, behandler ikke blot Regeringsform, Statsforvaltning og militære Forhold, men ogsaa Land og Folk, Sæder og Skikke, Lovgivning og Rettergang, Religionsforfatning og Videnskabelighedens Tilstand; den fremtræder i Formen ikke som en Rejsebeskrivelse, men betragtedes af Forfatteren selv som en saadan. Rejseantegnelser i vanlig Stil er derimod den østfriesiske Adelsmand og Eventyrer *Ulrich von Werdum's* fra 1673 [Xaver Liske i Histor. Tidsskrift 4. R. VI 329—40] og den hollandske Købmand *Abraham van der Meersch's* fra 1674 [Carl S. Petersen i Fra Arkiv og Museum III 1—41]. Med særligt Formaal (Bestemmelse af Uraniborgs geografiske Beliggenhed) kom den franske Astronom *Jean Picard* herop 1671 [Voyage d'Uranibourg ou Observations astronomiques faites en Danemarck, 1680]; han beskriver Københavns Observatorium og Ruinerne paa Hveen. Kielerprofessoren *Johan Daniel Major*, der fylder sin vidtløftige Rejsebeskrivelse med lærde og kuriøse Materier, fortæller om sine Besøg 1693 paa Kunstkamret og Universitetsbiblioteket

[Hdskr. i Ny kgl. Saml. 2°, 365 og paa Ledreborg 2°, 410; Uddrag paa Dansk i Suhms Nye Samlinger III 125—32], og den svenskfødte, østerrigske Arkæolog og Numismatiker *Carl Gustav Heræus*, hvis Interesse navnlig fanges af Frederiksborg Slot, skildrer 1694 de kongelige Personers Udseende [Wiener-Akademiets Sitzungsberichte, Philos.-hist. Classe, XXX 564—69]. Den franske Lystspildigter *Jean François Regnard*, der var her 1681 [Œuvres complètes de Regnard, I (1854) 24—28, 32, 48], og hans Landsmand, den for sine Rejser blandt Nordamerikas Indianere bekendte Baron *N. de la Hontan*, som kom 1694 [Suite du voyage de l’Amérique ou Dialogues de M. le Baron de Lahontan et d’un Sauvage, 1704, S. 154—78], kan ikke noksom prise Københavnerindernes Skønhed og Ynde. »Les dames — siger Baronen — sont fort belles et fort enjouées, ayant toutes généralement beaucoup d’esprit«, og Digteren samstemmer ganske med ham; særlig fremhæver han Grevinderne Reventlov og Krabbe, »deux sœurs, dont la dernière peut passer pour un chef-d’œuvre de beauté«. Men det danske Sprog behager ikke Regnard; »intet Sprog egner sig bedre for Tiggere end det danske, det lyder som Graad« siger han, — som Molesworth, for hvem det ogsaa lød med klynkende Tonefald. Om Folkets Vilkaar i det Hele siger *en unavngiven Engländer*, som 1693 besøgte København og Helsingør [Travels through Flanders, Holland, Germany, Sweden and Denmark, 1739, S. 130—34]: »The people of that country live far better than the Swedes and as well as most of their adjoining neighbours«. Ret udførlige Beskrivelser af Frederiksborg og København giver *en unavngiven Nordmand*, som 1677 rejste gennem Danmark til Hamburg [Hdskr. i Thottske Saml. 4°, 1939], og en anden *unavngiven Nordmand*, der tog fra Bergen over Land til Italien, skildrer sit Besøg i Roskilde Domkirke [Hdskr. i Deichmanske Bibliotek i Christiania: Nr. 1 in 4°]. Meget kortfattet er Svenskeren *Johannes Palmroot*, der 1689—92 rejste i Udlandet [Hdskr. i Läroverksbiblioteket i Kalmar]; Franskmanden *de Beaujeu* passerede København og Helsingør 1680 paa Sejladsen fra Danzig til Frankrig [Memoires du Chevalier de Beaujeu, 1698, S. 283—92], og Christian V’s Jagtpage *Friederich von Gram*, der i Vinteren 1684 sendtes til Jylland i Anledning af Ulvenes Huseren,

har om den farefulde Rejse over det af Drivis bepakkede Store Bælt efterladt sig en livfuld Beskrivelse [O. Bangs Samlinger af nyttige Materier, I 27—41].

Som Molesworth gav en indgaaende Skildring af Danmark i Christian V's Tid, saaledes har vi et andet engelsk Gesandtskab at takke for en ikke mindre værdifuld og udførlig Beskrivelse af Land og Folk under Kong Frederik IV: *Lacombe de la Vrigny's* fra 1702 [Relation d'un voyage fait en Danemarc à la suite de Monsieur l'Envoyé d'Angleterre, 1706]. Paa over 600 Sider gennemgaas i dette Værk Landets Byer, Mindesmærker og Bygninger, Statsforfatning, Retsforhold, Næringsveje, Folkeliv, Sæder og Skikke — levende og anskueligt gennem en Række Smaatræk erhvervede ved Selvsyn ikke mindre end ved Læsning af Bøger og Aktstykker. Man mærker nu, at Danmark begynder at kunne byde Fremmede, ikke blot som tidligere enkelte interessante Bygninger, men ogsaa Samlinger af videnskabelig og kunstnerisk Art, som forekommer dem et Besøg værd. Svenskeren *Jacob Svensson Möhlmann's* Rejseantegnelser fra 1703 [Hdskr. i Universitetsbiblioteket i Uppsala: Nordinska Saml. 1031] er endnu væsentlig af topografisk Indhold; men det er litterære og bibliotekariske Notitser, som fylder Tyskeren *Sebastian Kortholt's* Dagbog fra 1714 [Hdskr. i Hamburg Stadtbibliotek: Geogr. 86a in 8vo], og da Franskmanden *Aubry de la Motraye* [Voyages du Sr A. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique, II 443—54] 1720 kommer til København, siger han: »L'Arsenal, la Bourse et sur tout la Chambre des curiositez meritent l'attention des voyageurs«. Navnlig af Kunstkammeret giver han en udførlig Beskrivelse. Det samme gør Svenskeren *Georg Wallin* 1720 [Hdskr. i Linköping Stiftsbibliotek: Geogr. 14a Vol. III og 14] paa Vers og paa Prosa. Men ogsaa Forlystelseslivet finder de Rejsende nu værd at omtale. Motraye har saaledes været i Teatret paa Københavns Slot, »ou les Comediens François de Sa Majesté Danois donnerent une assez bonne piece, sous la direction du Sieur Dubuisson, qui étoit chef de la Troupe«; Wallin ofrer »den stærke Mands« Kunster et Par Vers med prosaisk Kommentar, og hans Landsmand *Carl Magn. Dahlström*, der i September 1722 opholdt sig nogle

Dage i København, overværede paa Lille Grønnegade Teatret Premieren paa Holbergs »Politiske Kandestøber« — »war artig nog« siger han [Carl S. Petersen i Historiske Meddelelser om København I 615—18]. —

Der er i det foregaaende kun nævnt Rejsebeskrivelser af Fremmede. Man kunde spørge, om ikke ogsaa Danske har berejst deres Fædreland og skildret, hvad de saa. Svaret maa blive benægtende. Der er i Haandskrift — faa er trykte — bevaret en hel Del Rejsedagbøger, førte af Danske under deres Ophold i Udlandet, men ingen, der gør de hjemlige Forhold til Genstand for særlig Omtale. Ruten, de følger for at komme ud af Landet, er den samme, ad hvilken de Fremmede kommer herind, men det bliver kun til en Opregning af de Byer, de passerer, og de Folk, de tager ind til; noget bemærkelsesværdigt at antegne finder de ikke. Da *Jacob Jensen Bircherod* 1651 rejste ud som Hovmester for den unge Jens Juel, giver han i sin Dagbog [Hdskr. paa Universitetsbiblioteket: E don. var. 90 in 4°] nogle sparsomme Notitser om de Egne af Danmark, han kom igennem; det samme gør *Poul Vinding* 1677 [Hdskr. i Ny kgl. Sml. 4°, 2158]: *en unavngiven*, der 1687 rejste til Belgien og Tyskland, meddeler af Roskilde Domkirke en noget udførligere Beskrivelse [Hdskr. i Ny kgl. Saml. 8vo, 143], og *Ludvig Holberg* fortæller i sin Selvbiografi overmaade morsomt om sit Ophold paa Sprogø i Vinteren 1709 [Trende Epistler til ***, Levins Udg. S. 32—34]. Men foruden *Mikkel Hansen Jernskeg's* humoristiske Skildring paa Vers af en Tur i Aaret 1706 fra Trolleholm i Fyen til Faaborg [Samlinger til Fyens Historie og Topografi VIII 1—30], er der næppe andre end *Holger Jacobæus*, som har ydet et virkeligt Bidrag til Rejselitteraturen om Danmark i den her omhandlede Periode [Holger Jacobæus's Rejsedagbog 1671—72 udg. af Vilh. Maar, 1900; Ud-drag i Suhms Nye Samlinger III 175—89]. Han skildrer ikke alene København, men ogsaa de danske Egne, han kommer igennem, naar han har Udlandet til Maal; han fortæller om sin Rejse til Jylland og noterer »adskilligt som enhver By er berømt af«. (Kerteminde f. Ex. for sit gode Øl og sine skidne Kvinder).

I sin Selvbiografi fortæller *Johan Monrad* ogsaa om de Indtryk han har faaet af Landet og Naturen paa sine Rejser omkring i Danmark [Johan Monrads Selvbiografi (1638—1692) udg. af S. Birket Smith, 1888]; men det er dog først efter Midten af det 18de Aarhundrede, at ogsaa Danske i større Udstrækning berejser deres Land med det Formaal at beskrive det.

STOLPER OG SULER.

Nogle Synspunkter for dansk Tømmerbygnings Historie af
CHR. AXEL JENSEN.

I Overensstemmelse med den gamle Regel, at et Manuskript bør ligge syv År, inden det publiceres, kunde man tit og ofte ønske at gemme en Afhandling i sin Bordskuffe, indtil den havde stået sin Prøve gennem det klassiske Åremål, stadfæstet og rettet ved grundigere Iagttagelser og talrige Undersøgelser. Især gælder dette Ønske Studier, hvis Mål det er at klarlægge Hovedlinjer i en lang, historisk Udvikling, og som kræver omfattende Forarbejder og Fordybelse i mange forskelligartede Enkeltheder, og derfor gælder det også i højeste Grad denne Afhandling.

Studiet af de danske Bøndergårdes Bygningsskikke behøver langt flere Opmålinger af de endnu bevarede gamle Bygninger end det forholdsvis ringe Tal, som endnu foreligger; det tiltrænger Fotografier i Mængde, grundigere Beskrivelser af de enkelte Landsdeles Særegenheder, en bygningsteknisk Dialektordbog, vidtstrakte og kostbare Rejser. Men alt dette er vanskeligt at sætte i Værk, hvis ikke Interessen forud er vakt; thi det kræver ikke blot Penge, men også Hjælp og Medarbejderskab i vide Kredse. Når jeg da nu offentliggør en Række Synspunkter for danske Tømmerbygningers Udviklingshistorie, er det ikke i den Tro at have sagt de sidste og afgørende Ord i Sagen. Mine Formodninger og Hypoteser blev allerede antydede i Fællesforeningens